

СЛАВЯНСКИЯТ ПРЕВОД НА ПОСТНИЧЕСКИТЕ СЛОВА НА СВ. ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИ

Доц. д-р Петко Петков
(СУ „Св. Климент Охридски“, България)

THE SLAVONIC TRANSLATION OF THE ASCETIC RULES AND SERMONS OF ST. BASIL THE GREAT

Assoc. Prof. Dr. Petko Petkov
(Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria)

Abstract: The article examines the Slavonic translation of the Asceticon Magnum and the ascetical sermons of St. Basil the Great, which can be found in the manuscript No. 3 from the library of the Zographou Monastery on Mount Athos. There are described the morphological and lexical features of this important text and also is presented the reception of this translation in the Slavic Middle Ages.

Keywords: St. Basil of Caesarea, Old Bulgarian, Athos, Zographou.

Архиепископ на Кесария, идеолог на монашеството, вселенски отец и учител – всичко това е накратко св. Василий Велики. Той е роден през 330 г. (или 329 г.) в Кесария Кападокийска в знатно и благочестиво семейство. Завършва първоначално училището в Кесария, където се сближава със св. Григорий Богослов. По-късно продължава образованието си в Константинопол, след това се посвещава на философията в Атина. Получава богати познания по всички средновековни науки и изкуства, особено литература, философия и богословие.

През 356 г. се завръща в Кесария и приема Св. Кръщение. Същата година предприема пътуване из Сирия, Палестина и Египет, където се запознава с тамошния монашески живот. След двегодишно странстване се установява в Неокесария, където основава монашеско общежитие.

През 364 г. се завръща в Кесария, където приема презвитерски сан, а през 377 г. е избран за епископ.

Св. Василий ревностно защитава православието в яростните спорове с ариани, савелиани и македоняни. Целия си активен творчески живот той от-

дава на теорията на православното богословие, израз на което са редица негови съчинения. В част от тях св. Василий предлага ръководство за истински християнски живот – това са монашеските правила, но се изявява и като тълкувател на Светото Писание – не на последно място и в своя Шестоднев. Василий Велики име своя принос и като литургист, съставяйки литургия, носеща неговото име.

Св. Василий умира на 1 януари 379 г., едва навършил 49 години. На тази дата Църквата чества паметта му (**Православная энциклопедия**).

През 357/8 г. Василий Велики обикаля манастирите на Сирия, а след това посещава и Египет с цел да се запознае с тамошната монашеска практика. Предполага се, че тогава се задържа по-продължително в монашеските центрове в Долен Египет, където все още е пресен споменът за св. Антоний Велики и за първите пустиножители.

След завръщането си Василий се установява в своето родово имение Аниса, където за известно време се подвизават майка му Емилия и сестра му Макрина. Тук, но на срещуположната страна на реката Ирис, се подвизава и брат му Навкратий. За разлика от жилището на Емилия и Макрина, което е в селището, Василий се заселва на труднодостъпно място. Там в компанията на св. Григорий Богослов изучава Священото Писание, екзегетическите трудове на Ориген и се занимава с физически труд. Плод на Василиевото отшелничество са *Монашеските правила* или *Аскетиконът*, към който той ще се връща през целия си живот.

Аскетическите трудове на Василий Велики включват *Нравствени правила* (*Regula morales*) – сборник от монашески правила, състоящ се от *Правила, пространно изложени* и *Правила, кратко изложени*, пролозите *За съда Божий*, *За вярата*, *Пространните* и *кратките правила*, две книги *За Кръщението* и поредица от аскетически послания. Съчинението *Подвижнически наставления* (*Constitutiones*) и *Слово подвижническо* (*Sermo asceticum*, Prologus 5) не принадлежат на перото на Василий, въпреки че ръкописната традиция му ги приписва.

На славянски е представено почти цялото творчество на Василий Велики. Фрагменти от негови съчинения се появяват в Номоканона и други сборници от типа на Пчела и Изборника от 1073 г. В началото на Х в. Йоан Екзарх превежда Шестоднева, който става едно от най-популярните съчинения през Средновековието сред славяните. През XIV или в началото на XV в. Шестодневът получава втори превод. Старобългарски превод има Похвалата за четиридесетте мъченици от Севастия, включена в Супрасълския сборник. Възможно стар превод има и хомилията за Рождество. Пространните монашески правила са били преведени също през старобългарската епоха – малка част от тях са запазени в единствен препис в библиотеката на Зографския манастир на Атон, ръкопис № 281 (Зографски листове) (**Каталог 1994**). Египетският патерик, старобългарски превод от Х в., включва в някои свои преписи и превод на *Constitutiones asceticae*.

Нов превод на Постническите слова се появява в средата на XIV в. Това е голям сборник, включващ всички Василиеви и Псевдо-Василиеви съчинения, посветени на аскезата. Най-ранният препис на този Аскетикон е ръкопис № 3 от библиотеката на Зографската света обител. Той стои в началото на една доста разгърната ръкописна традиция.

Освен на славянски, Аскетиконът е преведен и на всички езици на християнството – латински (през 430 г. от Руфин Аквилейски и през 1300–1305 г. от Анджело Клерано), сирийски (през V или VI в.), арменски (през V в.), грузински.

За славянския превод се предполага източнобългарски произход, но не се изключват и Хилендар или Дечани като място на възникване (**Fedwick 1981**).

Ръкопис № 3¹ от Зограф е обемна книга, която съдържа днес 299 листа. В края му има бележка, вероятно от основния копист, в която се чете само годината 1367. Това време на възникване се потвърждава и от водните знаци на хартията – те сочат годините 1355–9, 1350–60, 1357, 1357–67, 1358, 1360, 1360–70, 1366, 1367.

В ръкописа се откриват пет почерка, основният писач пише с александрийско (попгерасимово) писмо по 30 реда на страница. Останалите кописти пишат с правилен, някои с изискан полуустав. И петимата пишат с двуеров и двуюсов правопис (**Каталог 1994**).

Основният писач използва всички знаци за о – о, о, о, ѿ, два знака за и – и и ї, широко и обикновено е, рядко и ѿ. та и ѿ често се смесват, напр. зѿмлѿ. След ч редовно се пише ѿ, а не а – вравѿ, чѿетѿ, наоуѿѿтн, прнтѿѿѿѿ, ѿѿѿѿ. Ръкописът познава йотувано а (ѿа), което се пише в началото на думата или след представка, напр. поѿадаѿѿоу, поѿатн, проѿавлѿнѿн. В средата на думата след гласна, обикновено след о, се пише само а – ѿвоѿ, ѿтоѿнѿѿ, ѿтоѿтн, ѿвоѿ, ѿѿтн с, прнѿвоѿѿѿѿ.

Една интересна особеност на основния копист е употребата на ѿ вм. в в думите правѿѿ и неправѿѿ. Иначе ѿ редовно се употребява като част от ов.

По-долу представям съдържанието на ръкопис № 3 с Постническите слова на св. Василий:

л. 1а–21а представя Житие на св. Василий Велики, приписвано на Амфилохий Иконийски;

¹ Тук използвам възможността на изкажа своята най-голяма благодарност на игумена на Зографската света обител архимандрит Амвросий и на библиотекаря иеродякон Атанасий за възможността да работя с ръкописа и за предоставените ми дигитални копия. Моята благодарност е и за Зографската електронна научно-изследователска библиотека при СУ „Св. Климент Охридски“. Също така дължа благодарност на колегите от Хилендарската стая в университета в Охайо и на братството на Хилендарския манастир за предоставените ми копия от хилендарските ръкописи, съдържащи Постническите слова на св. Василий Велики.

л. 21б е празен;

от л. 22а започва Прѣсловіе по́стннѹскы ѿтго Васіліа архіѣпа Кесарі Кападокі́нскы:~. Това е De fide, Περί πίστεως – Prologus 8 (от началото на втория параграф) и съдържанието по глави (PG 31, кол. 677–692);

л. 25б Тогоже въображеніе по́стннѹства:~ – Prologus 7, Προοίμιον. Περί κρίματος Θεού (PG 31, кол. 653–676).

л. 36а Тогоже [ѿ вѣрѣ:~]. Prologus 8, параграф 1, Περί πίστεως (PG 31, кол. 677–692);

л. 42б – Съдържание на Уставите по главизни (80 глави) – Regulae morales. Πίναξ των ηθικῶν κανόνων. (PG 31, кол. 692–869);

л. 103а – съдържание на Големия аскетикон;

л.114 – отсъства в Зограф №3, но се открива във всички останали ръкописи – Прѣднсловіе по́стннѹско; Prologus 5 (sermo asceticus). Λόγος ασκητικός (PG 31, кол. 881–888). Там и тѡгожде о́ѹставы по шнрѡтѣ:~, Προοίμιον, с начало: Понеже влѣтнѣ бж҃іеж ѡ ѡмненнѣ га нашего Іс҃у Х҃ѣ съндохом с въ тоже..., Prologus 4 (prooemium in asceticum magnum). Ὅροι κατὰ πλάτος. Προοίμιον. (PG 31, кол. 889–901);

л. 115а – Въпрашаніа по́стннѹска, това е началото на Големия аскетикон с някои пропуски, тук са включени 350 глави срещу 313 въпросоотговора в гръцкия текст; гръцкият текст може да се види в Asceticon magnum. Κεφάλαια των κατὰ πλάτους ὀρων, PG 31, кол. 901–1052; прави впечатление объркване на листове между 146б и 155а;

л. 224а ѡже въ ѿтѣхъ ѡца́ нашего Васіліа архіѣпа Кесарі́нскаго. словеса къ ѡже ѡнѹвское житіе по́стннѹствѣж҃шннѣ. главннѣнѣ ѿ~ Тук са включени 30 глави от Constitutiones asceticae, което в своя гръцки оригинал има 35 глави; Ασκητικάί διατάξεις, προς τους εν κοινοβίω και κατὰ μόνας ασκούντας. (PG 31, кол. 1321–1428). Интересно е да се отбележи, че този текст присъства и в Египетския патерик, ръкопис № 710 от Троицко-Сергиевата лавра, където също е поделен на 30 глави;

л. 256а – О по́стннѹствѣѣ, како подокаетъ ѡкрашенѣвѣтн ннокѣ, Слово 12 на св. Василий с гръцко заглавие Λόγος περί ασκήσεως, πῶς δεῖ κοσμεῖσθαι τὸν μοναχόν. (PG 31, кол. 648–652);

257б Наказаніе ѿ ѡвръженн житіа н съвръшени дх҃овнѣмь. – Слово 11 (Sermo asceticus et exhortatio de renuntiatione mun). Λόγος ασκητικός, καὶ παραίνεσις περὶ ἀποταγῆς βίου, καὶ τελειώσεως πνευματικῆς. (PG 31, кол. 625–648) (тук между л. 263 и 265 липсва един лист, изваден е след поставяне на номерацията);

268а – Тогоже ѿтго Васіліа, О прилагашнѣх с оубо къ съшествованіа нзбраніа (към този текст към настоящия момент не съм успял да откроя съответстващ гръцки текст);

268а – Посланиѣ къ нноуьствѣ жциимъ;

В ръкописа би трябвало да следват **Запрѣщенїа къ ннокомъ; Правила о ннокынѣхъ; Ёлнка на трапезѣ запрѣщенїа разлнчнѣ стѣхъ**. За съжаление, листовете са откъснати, но текстът може да се види в ръкописен фрагмент от 6 листа РНБ, F.I.389 (**Христова, Загребин 2009**);

269а – Слово за Рождество, In sanctam Christi generationem. Ομιλία εις την αγίαν του Χριστού Γέννησιν. (PG 31, кол. 1457–1476);

275а – Слово за светото Христово Кръщение (PG 31, кол. 424–444);

283а – Слово за поста;

295б – **О еже въннматн свѣѣ;**

Между л. 295 и 296 липсват дванадесет листа, на тях е било и началото на Похвала за св. четиридесет мъченици от Севастия (част от Похвалата се открива в РНБ F. I. 631, 1 л. (**Христова, Загребин 2009**);

л. 296а–299б – Похвалата на 40 мъченици в превода, отразен и в Супрасълския сборник, In quadraginta martyres Sebastenses. Είς τους άγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας. (PG 31, кол. 508–525).

Текстът на Постническите слова на св. Василий е запазен в 33 славянски ръкописа (Православная энциклопедия). Най-ранен от тях е описаният тук ръкопис №3 от Зограф.

В Зограф се пази още един ръкопис с този текст – №126. Това е безюсов и едноеров (сръбски) ръкопис, съдържащ 266 л. Неясно е защо носи друго заглавие в каталога на Райков (**Каталог 1994**). По водни знаци ръкописът се отнася към края на XIV в. Последните десет листа са попълнени с други текстове. Началото липсва.

Хилендар има два преписа на Постническите слова – №396 (от края на XIV в., особеност тук е, че ръкописът завършва с Житието от Амфилохий) и 183 (XV в.).

В НБКМ се пази ръкопис с Постническите слова от втората половина на XIV в. – №1045.

В Троицко-Сергиевата лавра има пет ръкописа, съдържащи пълния текст на Постническите слова – **НИОР РГБ, ф. 304.1. №129** (от края на XIV в., бълг. (?), 200 л.), 130 (XV в., 320 л., двуюсов и двуеров, руски), №132 (XVI в., 398 л., руски), №133 (1556 г., 597 л., руски), №134 (от средата на XV в., 413 л., руски). Може да се посочи и ръкопис №135, който изцяло съдържа 30-те глави на *Constitutiones asceticae* (XVI в., 100 л.).

В сбирката на Московската духовна академия се намират руските ръкописи **НИОР РГБ, ф. 173.1. №29** (от края на XV – нач. на XVI в.) и №30 (XVI в.), съдържащи пълния текст на Постническите слова.

В Руската национална библиотека се намира ръкопис ОР Погод. 979 от сбирката на Погодин, съдържащ съкратен сръбски препис на Словата (край на XIV в. – нач. на XV в.).

В сбирката на Хлудов в ГИМ – Москва се съхранява ръкопис № 79 от 1444 с препис на Постническите слова, направен от големия копист Гаврил Урик.

В сбирката на Уваров също в ГИМ се пазят четири преписа на словата на св. Василий – № 178, руски препис от 1397, 179 от 1531 г., № 180 от 1543, както и препис на За постничеството (?) от края на XVI в.

Също в ГИМ в сбирката от Чудовския манастир се открива ръкопис № 10 от 1388 г.

Във Вилнюс се намира руски ръкопис № 53 от XVI в.

От сбирката на Ундолски може да се посочи ръкопис № 180, който съдържа руски препис от XVI в.

В сбирката на Царски се виждат два ръкописа с Постническите слова – № 25 от 1543 г. и № 26 от края на XVI в.

Британската библиотека също пази препис на Словата в ръкопис Add. Ms 10394 от 1514 г.

В библиотеката на Томския университет под № 5 се пази ръкопис от XVI в., изготвен в Новгород.

По-късни преписи на Постническите слова се откриват в ръкопис от Московската духовна академия, прочие, фонд 173.IV, № 73–76, това са две папки от XVIII в.

Constitutiones asceticae могат да се видят и в ръкопис РГБ ф. 37, № 70 на л. 57–179, както и в ръкопис № 170 от Троицко-Сергиевата лавра и др.

Постническите слова на св. Василий имат и издание в Острог през 1594 г. „Книга иже въ святыхъ отца нашего Василия Великаго, архиепископа Кесария Каппадокийския. З друкарне Острозское выдана естъ в лето от создания миру 7102, а от плоти Рождества Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа 1594, месеца марта, 3 дня“. Книгата има общо 302 листа с две номерации. (Интересно за популярността на това издание е фактът, че в библиотеката на Зографския манастир, покрай двата посочени по-горе ръкописа с Постническите слова, се пазят и три екземпляра от това издание.)

Това, разбира се, не е пълният списък с произведението на св. Василий Велики. Постническите слова се откриват под дата 1 януари и във Великите чети минеи на митрополит Макарий, вероятно и в други преписи.

Както се вижда, Постническите слова на св. Василий имат поне три средно-български преписа (това са Зограф 3 и НБКМ 1045, както и преписът на Гарвил Урик). Към тях могат да се прибавят и два сравнително ранни руски двуюсови преписа преписа (ТСЛ 129 и 130). Поне пет са известните сръбски преписи, най-ранни от които са зографският № 126 и хилендарският № 396. Останалите преписи са руски, осъществени са вероятно в самата Русия, а не на Атон, но показват връзки с по-ранните български ръкописи. Така че почти сигурно е, че преводът на Постническите слова е български, осъществен е вероятно в средата на XIV в., според застъпеността му на Атон не може да буди съмне-

ние, че е извършен там (къде точно остава неясно; гръцки ръкописи с подобно съдържание са открити във Ватопед, Дионисиу, Ивирон (най-близък по състав до славянския превод), Кутлумуш, възможно е да има и на много други места).

В езиково отношение всички преписи имат едни и същи черти в морфологията си и предлагат ярки среднобългаризми:

– Едносричните имена от мъжки род разширяват основата си в множествено число, напр. *потъвѣе*, *градовомъ*;

– окончанието за местен падеж множествено число при имената от о-основи е *-охъ* (но се отбелязват и редица случаи с *-ѣхъ*): *граддохъ*, *ѣпископѣхъ* и *презвѣтерохъ*, *дрѣвохъ*, *помыслохъ*, *плодохъ*, *хъждожеествохъ*, *вратствохъ*;

– окончанието за дателен падеж множествено число при *-јо*-основи, имената на *-нне*, е *-омъ*: *подвѣженіомъ*, *похотѣніомъ*, *одѣаніомъ*, *шестѣіомъ*, *наѣніомъ*, *стрѣлѣніомъ*, *нскѣшеніомъ*, но окончанието при творителен падеж единствено число остава *-ѣмь*;

– окончанието за творителен падеж множествено число при същите съществителни е *-ин*: *помошенъин*, *шѣлнченъин*, *страданъин*, *вндѣнъин*, *раздаанъин*, *дѣанъин*;

– окончание *-ы* при глаголите с 1. лице единствено число на *-мь*: *ѣсмы*, *имамы*;

– нови форми при числителните от 11 до 19, напр. *възлеже* с *дванадѣтъма оучѣннкома*;

– употребяват се само формите на втория сиглатичен аорист: *съндохъ*, *въндош*, *привѣдош* и пр.;

– миналото страдателно причастие от *быти* е само *бѣенъ*.

В областта на синтаксиса се откриват също много нови черти, някои получени под влияние на гръцкия текст.

Лексиката на текста показва огромен брой думи, незасвидетелствани в други или в по-ранни текстове:

люкомѣдрѣе, *оухранѣнѣе*, *съпрженѣе*, *нечръповатн*, *оковъ*, *взмитежество*, *помѣшатн*, *рачнѣтель*, *помѣшатн*, *объзрѣатн*, *присвоатн*, *полютѣваемо*, *неприсѣтънъ*, *непривѣводнъ*, *везклопотнъ*, *оускрѣвншенъ*, *щенци*, *зрнѣльнъ*, *сърастворѣнѣе*, *нестѣатѣлствѣватн*, *съннзвѣлѣши*, *врѣзъ* конь, *находъ* 'нападение', *сѣшадъ* 'сухо дърво', *съмѣотрѣльнѣество*, *благоплоднѣе*, *сѣвѣліо*, *празновѣліа*, *прнѣвѣтъ*, *благонадежднѣе*, *скрѣвншехраннѣество*, *равнѣноравнъ*, *съволѣзноватн*, *навыцатн*, *раздѣвоѣнѣе*, *непрѣтворѣчѣнѣе*, *достѣнонословѣнѣе*, *прнѣвѣхожденѣе*, *каменнѣоѣнѣе*, *жезлѣоѣнѣе*, *брашна дѣвелѣншаа* и *тлѣстѣншаа*, *пнцѣ* же *сѣхотнѣншѣж*, *непрѣрѣкованъ*, *сънѣмнѣца* 'група', *благодѣлѣе*, *благодѣнѣество*, *тѣщѣгласѣе*, *оглаголоватн*, *прнглаголоватн* и много други.

В текста на Постническите слова се открива огромен брой цитати, основно от Евангелието и Апостола. Тяхната идентификация и определяне на мястото им по отношение на славянския новозаветен

текст е една отделна и голяма тема. Тук ще посоча само два, които се откриват в Зографските листове и в Постническите слова, и двата от Послания на апостолите:

2 Кор. 6, 1 ЗЛ (Зогр. №281) **Съдѣнствоуѣще же молниѣ не въ тѣшѣ прѣтн благодѣтн бѣжн вамѣ;**

Зогр. №3 **съпоспѣшествоуѣще же н молниѣ не въ тѣшѣ блѣтъ бѣжѣ прѣтн вамѣ;**

цел. **Споспѣшествѣюще же н молниѣ, не во тѣшѣ блѣтъ бѣжѣо прѣтн вамѣ;**

Струмишки апостол: **поспѣшашинѣ мѣнтн с не въ тѣшѣ блѣдѣтъ бѣ прѣтн вамѣ.**

Еф. 4, 1 ЗЛ **молю въ азъ свзанын о гн подобнѣ ходитн по зъванню нмѣже позъвасте м;**

Зогр. №3 **молю въ азъ жннкѣ о гн достоннѣ ходитн званѣнмѣже званн выстѣ;**

цел. **Молю оубо васъ азъ юзннкѣ ѡ гдѣ достоннѡ ходитн званѣ, въ неже званн выстѣ;**

Струмишки апостол: **мол въ азъ жннкѣ ѡ гн. достонно ходитн званню. въ неже званн выстѣ (Минчева 1978, 39–45; Блахова, Хауптова 1990).**

ЛИТЕРАТУРА

Блахова, Хауптова 1990: Е. Блахова, З. Хауптова. Струмички (Македонски) апостол. Кирилски споменик од XIII в. Скопје, 1990.

Каталог 1994: Б. Райков, Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов. Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир на Света гора. София, 1994.

Минчева 1978: А. Минчева. Старобългарски кирилски откъследи. София, 1978.

Православная энциклопедия: <http://www.pravenc.ru/text/150791.html> достъп 20.02.2018.

Христова, Загребин 2009: Б. Христова, В. Загребин. Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской национальной библиотеке Санкт-Петербург. София, 2009.

Fedwick 1981: P.J. Fedwick. The Translations of the Works of Basil before 1400. – In: Basil of Caesarea: Christian, Humanist, Ascetic. Toronto, 1981.

PG: Patrologiae cursus completus. Series graeca. Accurante J.P. Migne. Paris, vol. 31, 1857.